

Grażyna Stojak

Problematyka ochrony dóbr kultury w województwie podkarpackim w świetle planowanych działań Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Issues of cultural heritage protection in Podkarpackie Voivodeship in the light of the activities planned by the Podkarpackie Voivodeship Landmark Conservator

I. Strategia rozwoju regionalnego a ochrona dziedzictwa kulturowego Podkarpacia

1. **Województwo podkarpackie** powstało w 1999 roku, jako jedno z 16 województw. Ta nowa jednostka administracyjna jest skutkiem działań polityków w najnowszej historii Polski. Województwo podkarpackie powstało poprzez scalenie ziem dawnego województwa rzeszowskiego sprzed 1975 roku, będącego efektem regulacji granic po II wojnie światowej. Z historycznego punktu widzenia trzeba zaznaczyć, że terytorium przedwojennego województwa lwowskiego zostało podzielone, a pozostała przy Polsce zachodnia część dawnego województwa ruskiego, z historycznymi ziemiami przemyską i sanocką, była bazą województwa rzeszowskiego utworzonego w 1945 roku. Wyodrębnione z województwa rzeszowskiego w wyniku reformy administracji państwowej przeprowadzonej w 1975 roku inne jednostki administracyjne obecnie połączone w jeden organizm polityczno-administracyjny zwany potocznie Podkarpaciem, a formalnie – województwem podkarpackim. W jego skład weszły województwa przemyskie i krośnieńskie, a także część tarnobrzeskiego oraz tarnowskiego. Tym samym został ukształtowany region złożony z terenów wschodniej Małopolski i zachodnich ziem województwa ruskiego (od 1921 roku – województwa lwowskiego), co w efekcie przyniosło wielobarwny pejzaż dziedzictwa kulturowego województwa podkarpackiego. Pejzaż ten ze swo-

imi walorami kulturowo -przyrodniczymi należy do najciekawszych w Polsce. Tworzą go *dobra kultury, które są bogactwem narodowym i powinny być chronione przez wszystkich obywateli. Organy rządowe i samorządowe są zobowiązane do zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Obowiązkiem właścicieli i użytkowników jest utrzymanie należących do nich dóbr kultury we właściwym stanie* – tak brzmią przepisy ogólne w umocowaniu prawnym o ochronie dóbr kultury. Podstawowym aktem prawnym ustalającym zasady ochrony konserwatorskiej jest ustawa pn. *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Jest to dokument dwuczłonowy, w którym część o *ochronie zabytków* skierowana jest do służb konserwatorskich, a druga – o *opiece nad zabytkami* adresowana jest do właścicieli i posiadaczy. W ten sposób uregulowane zostały prawne i finansowe aspekty ochrony dóbr kultury.

W wyniku zmian politycznych, społecznych i administracyjnych, w 1990 roku wniesiono nowe ustalenia dotyczące ciężaru ponoszonych nakładów finansowych. Zmianą jest regulacja dotycząca przeniesienia kosztów utrzymania zabytków, ich ochrony oraz konserwacji, z obowiązku państwa w poprzednim tj. socjalistycznym systemie, na obowiązek właścicieli i użytkowników w obecnym stanie polityczno-administracyjnym.

2. Z uwagi na **przygraniczne położenie** południowo-wschodnich terenów państwa i zróżnicowane sąsiedztwo z innymi województwami Polski, województwo podkarpackie posiada wiele walorów

odmiennych od pozostałych terenów naszego kraju. Od zachodu Podkarpacie sąsiaduje z województwem małopolskim, od północy ze świętokrzyskim, zaś od północno-wschodniej strony z województwem lubelskim. Ściana wschodnia Podkarpacia graniczy z obwodem lwowskim i zakarpackim Ukrainy, natomiast od południa – z krajem preszowskim na Słowacji.

W ślad za tym różnicowaniem sąsiadów idzie współistnienie wielu grup etnicznych oraz wyznaniowych, które od czasu odzyskania niepodległości Polski są charakterystyczne dla tych terenów wraz ze swoją wielokulturowością, tradycjami i szkolnictwem, językami narodowymi i dialektami.

Wszystkie te aspekty razem powodują, że województwo podkarpackie odznacza się licznymi atutami, ważnymi dla rozwoju turystyki: zasobność czystych lasów, występowanie źródeł mineralnych, obecność walorów krajobrazowych, liczne zabytki kultury i sztuki rozsiane zarówno w terenach górzystych, jak pagórkowatych i nizinnych. **Szczegółowa analiza problematyki wykazała, że należy uznać turystykę za jedną z zasadniczych perspektyw rozwoju gospodarczego województwa podkarpackiego.** Bezpośrednio z tym postanowieniem łączy się zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu.

3. Doniosła rola turystyki jako podstawowego czynnika wzrostu gospodarczego na Podkarpaciu została odnotowana w *Strategii rozwoju województwa podkarpackiego*. W 1995 roku został przyjęty przez Urząd Kultury Fizycznej i Turystyki *Program promocji turystyki polskiej*, w którym podjęto się trudnego problemu analizy możliwości rozwoju turystyki województwa podkarpackiego na tle Polski oraz województw ościennych. Rozważania przeprowadzono w oparciu o zestawienie walorów naturalnych, historycznych, kulturowych, a także atrakcji sportowych. Jako czynniki historyczne i kulturowe ważne dla rozwoju turystyki indywidualnej i zorganizowanej wyszczególniono kompleksową zabudowę starych miast Podkarpacia, zamki i rezydencje, dwory i folwarki, zabytkowe parki pałacowe i dworskie, świątynie różnych wyznań, tj. kościoły, cerkwie i synagogi, zabytkową architekturę drewnianą, kalwarie polskie, skanseny, muzea, zabytki architektury militarnej, wykopaliska archeologiczne, miejsca ważne z historycznego punktu widzenia i tzw. pomniki historii. Dlatego w strategii rozwoju regionalnego województwa podkarpackiego turystykę traktuje się jako jeden z głównych czynników.

Stwarza to bardzo istotną perspektywę dla ochrony dziedzictwa kulturowego wspólnie z rozwojem turystyki regionu, poprzez znajdowanie

nowej funkcji dla wielu zabytkowych obiektów, a tym samym nowego użytkownika, który pomógłby zapewnić odnowę zabytków i jego właściwe wyeksponowanie, wpisując w atrakcje turystyczne, niejednokrotnie o znaczeniu ponadregionalnym.

II. Planowanie strategiczne a rewitalizacja miast – zadania nierozłączne

1. Jedynym gwarantem postępującego procesu ochrony dziedzictwa kulturowego Podkarpacia wraz z rozwojem turystyki regionalnej jest zarządzanie strategiczne i finansowe, przewidziane w wieloletniej perspektywie. Tylko planowanie strategiczne daje zapewnienie kontynuacji wieloetapowych przedsięwzięć związanych z rewitalizacją miast, gdyż następujące po sobie w kolejnych kadencjach rządu i organy władzy na szczeblach lokalnych będą kontynuować raz przyjętą politykę rozwoju regionalnego. Planowanie strategiczne regionu muszą wspierać strategie rozwoju poszczególnych gmin, opracowane dla kolejnych jednostek administracyjnych w województwie. Długofalowa perspektywa w zakresie rewitalizacji miast Podkarpacia musi znajdować odzwierciedlenie w strategiach rozwoju gmin. Oprócz strategii rozwoju danej jednostki konieczne jest dopilnowanie ujęcia zadań ochrony dziedzictwa kulturowego danego terenu i zapisania ich w wieloletnim planie inwestycyjnym. Tylko taka postawa umożliwi koordynację przedsięwzięć i ich realizację przez poszczególne podmioty przez wiele lat. Głównym partnerem tych działań są lokalne samorządy, z którymi musi podejmować stałą i bliską współpracę Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków. Należy zwrócić uwagę na potrzebę opracowania polityki konserwatorskiej, oprócz polityki inwestycyjnej.

2. Ponieważ przewiduje się, że w latach 2007-2013 na Podkarpaciu napłynie 1,136 mld euro, a wśród zadań znajdują się **fundusze na rewitalizację miast** – obok budowy dróg, rozwoju przedsiębiorczości, turystyki i kultury, infrastruktury informacyjnej i rozwoju zasobów ludzkich – potrzebna, a wręcz niezbędna jest, stała współpraca WUOZ z organami administracji publicznej. Celem tej współpracy będzie zespołowa praca nad ochroną zabytków. Aczkolwiek współdziałanie z organami administracji publicznej jest stałym elementem dotychczasowej, codziennej pracy z samorządami i wynika ze specyfiki zadań, to obecnie trzeba przyjmując i jasno podkreślić, że tę codzienną praktykę WUOZ należy zdecydowanie nasilić. Wynika to

z priorytetowego zadania, jakim jest współpraca z samorządami przy pozyskiwaniu funduszy na ratowanie i odnowę zabytkowych zespołów architektoniczno-urbanistycznych w ramach środków strukturalnych Unii Europejskiej. Współpraca WUOZ jest konieczna także przy opracowaniu wniosków na dofinansowanie prac konserwatorskich w obiektach objętych ochroną zabytków oraz działań remontowych prowadzonych w budynkach i budowlach wpisanych do rejestru zabytków.

Praktyka życia codziennego w warunkach gospodarki rynkowej pokazuje, że wprost niezbędny jest zasób informacji na temat dziedzictwa kulturowego regionu i danego terenu. Ten zasób informacji posiada Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, dlatego niezbędna jest stała, intensywna współpraca z samorządami, która powinna dotyczyć: porady lub konsultacji w wyborze obiektów i sposobów ich ochrony, scharakteryzowania zadania, a także oceny przedstawionego postępowania konserwatorów i analizy jego prawidłowości.

3. Baza danych gromadzona z tytułu wojewódzkiej ewidencji zabytków

Baza danych o obiektach ruchomych i nieruchomych ze względu na ich wartość historyczną, naukową lub artystyczną, mającą znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturowego, jest gromadzona w WUOZ. Ewidencja dóbr kultury prowadzona jest na kartach ewidencyjnych, ujednoczonych dla wszystkich jednostek WUOZ w kraju; dane te gromadzi się z tytułu:

- brakujących opracowań w zakresie podstawowej wiedzy historyczno-kulturowej oraz konserwatorskiej o obiektach zabytkowych już wcześniej zarejestrowanych;
- aktualnie dokonywanego wpisu do rejestru zabytków.

Ponadto gromadzi się dokumentację konserwatorską i o charakterze historyczno-badawczym. W ramach tych prac, prowadzonych wspólnie z Krajowym Ośrodkiem Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie, należy ją poszerzać, uzupełniać i wzbogacać licznymi inwentaryzacjami zabytków. W tym zakresie należy zawierać umowy z uczelniami wyższymi o inżynierskim profilu nauczania, aby były prowadzone praktyki inwentaryzacyjne, głównie przez studentów architektury. W tym celu należy dążyć do tego, aby samorzady gminne zawarły przede wszystkim porozumienia z uczelniami związanymi z regionem południowo-wschodniej Polski, a w szczególności z:

- Instytutem Historii Architektury i Konserwacji Zabytków w Politechnice Krakowskiej,
- Wydziałem Budownictwa i Architektury w Politechnice Rzeszowskiej.

Nad pracami tymi czuwałby WUOZ wraz z wydziałami architektury urzędów gmin i miast, co w efekcie przyniosłoby liczne inwentaryzacje zabytkowych budynków, budowli i małej architektury.

III. Plan zagospodarowania przestrzennego a zabytkowe zespoły miast

1. Plan zagospodarowania przestrzennego a uwarunkowania kulturowe

Ochrona wartości kulturowych musi być uwzględniona w planach zagospodarowania przestrzennego miast oraz musi być odnotowana w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania dla gmin. Jeśliby przyjąć, że „uwarunkowania” to takie zjawiska kulturowe, które mogą sprzyjać i współdziałać albo też ograniczać i hamować rozwój gospodarczy wspólnot wsi lub miast, to te uwarunkowania należy dokładnie rozpoznać. Służą temu dwa ważne opracowania, które stanowią bazę informacyjną, a na podstawie tej bazy – analityczną. Są to:

- „Studium Ochrony Wartości Kulturowych i Krajobrazu” – dla obszarów wsi;
- „Studium Historyczno-Urbanistyczne” – dla miast.

Wyłonione zostaną w ten sposób zasoby dziedzictwa kulturowego, którego zachowane elementy, fragmenty lub zespoły będą na trwałe wpisane do tożsamości kulturowej w regionie i będą świadectwem lokalnej społeczności. Jest to także podstawa do prowadzenia postępowania z urzędu – wprowadzenia obiektów do rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

W związku z powyższym działania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków muszą zmierzać do tego, aby te dwa podstawowe dokumenty, tj. „Studium Ochrony Wartości Kulturowych i Krajobrazu” i „Studium Historyczno-Urbanistyczne” były w posiadaniu samorządów lokalnych miast i gmin. Konieczność realizacji polityki przestrzennej gmin, programów gospodarczych i inwestycyjnych, a także opracowanie ofert dla inwestorów, wspólnie z powyższymi informacjami zawartymi w wyżej wymienionych opracowaniach „Studium...”, stwarza warunki do opracowania koncepcji rozwoju przestrzennego gmin, a w zakresie realizacji ustaw o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami – stwarza możliwość zagospodarowania zabytków na danym obszarze, a co za tym idzie, wnioski o dotacje z budżetu samorządów, z budżetu WUOZ i innych źródeł finansowania, jak np. programu operacyjnego „Rozwój Polski Wschodniej”.

Podstawowym aktem prawnym regulującym problematykę zawartą w tym zagadnieniu, tj. tworzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z uwzględnieniem uwarunkowań i dziedzictwa kulturowego jest *Ustawa z dnia 7 lipca 1994 roku o zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U. Nr 89, poz. 415).

Jest to tym istotniejsze, że w myśl ustawy o ochronie dóbr kultury to właśnie decyzje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków mogą pomagać lub powstrzymywać działalność na danym terenie, gdzie występują obiekty lub zespoły zabytkowe. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu ustala priorytety regionalne w zakresie szeroko pojętej ochrony i konserwacji zabytków; jest koordynatorem działań w zakresie składania wniosków o udzielenie dotacji celowej na ochronę zabytków i ich konserwację – opiniuje i przeprowadza weryfikację wniosków adresowanych do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W związku z powyższym obiekty zabytkowe muszą być ujęte w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i należy dążyć do zacieśniania współpracy samorządów gmin z WUOZ. Pragmatyka administracji konserwatorskiej jest związana ze stałym kontaktem z wnioskodawcami.

2. Wpis do rejestru zabytków – podstawową formą prawnej ochrony

Wpis do rejestru zabytków jest najlepszą formą prawną objęcia ochroną budynku, budowli, stanowisk archeologicznych lub obiektu małej architektury; dokonuje tego wyłącznie wojewódzki konserwator zabytków, działając z urzędu lub na wniosek właściciela obiektu. Procedura dokonania wpisu jest jednak skomplikowana i długotrwała, powiązana z kosztami z tytułu wypisu i wyrysu z mapy ewidencyjnej gruntów, prac naukowo-badawczych dotyczących zabytku, wykonania karty ewidencyjnej itd.); zwykle jest to procedura długotrwała. Codzienna praktyka WKZ wykazuje, że wpisem wprowadzonym z urzędu obejmuje się przede wszystkim obiekty zagrożone zniszczeniem. Dotychczasowe nastawienie WUOZ oscylowało w kierunku prowadzenia spraw wpisu do rejestru zabytków na wniosek właścicieli. Zdecydowanie należy dążyć do zwiększenia liczby wpisów obiektów zabytkowych nieruchomych – stwarza to możliwość starania się właścicieli o dofinansowanie prac konserwatorskich w obiekcie. W zakresie wpisów do rejestru zabytków ruchomych, procedura wpisu rozpoczyna się po wpłynięciu wniosków od właścicieli; jest to zgodne z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opieki zabytkami.

IV. Finansowanie ochrony zabytków: środki finansowe, wnioski, dotacje

1. Realizując postanowienia Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie *udzielenia dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków*, właściciele oraz użytkownicy obiektów objętych prawną ochroną poprzez wpis do rejestru obiektów zabytkowych mogą ubiegać się o dotacje celowe na prace wymienione w rozporządzeniu. Procedura w tym zakresie jest dwójaka – wnioski można składać do:

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Wnioski kierowane do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego są analizowane i opiniowane przez WUOZ; są to priorytetowe zadania wynikające z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami – typowane są głównie obiekty zagrożone lub wyjątkowo cenne. Jest to jedno z głównych zadań WUOZ wykonywana w pierwszych miesiącach każdego roku. Działania te wymagają jeszcze większego zaangażowania.

2. Udzielanie dotacji celowej na zadania obejmujące prace konserwatorskie oraz restaurację zabytków, badania archeologiczne i roboty budowlane w obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków wynikają z postanowień ustawy z dnia 23 lipca 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dotacje są udzielane na podstawie wniosków składanych do WUOZ i decyzji komisji weryfikacyjnej powołanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, celem wyboru wniosków najpilniejszych i najtrafniejszych w wyborze planowanych prac konserwatorskich. Należy zdecydowanie zwiększyć pulę środków w dziale 921, rozdział 92120 „Ochrona i konserwacja zabytków”; dotychczasowy rozdział środków pieniężnych opiewał mniej więcej na tyle samo funduszy przeznaczonych na remonty i konserwację zabytków architektury, co na konserwację zabytków ruchomych. Należy dążyć do zwiększenia kwoty przeznaczonej na konserwację zabytków nieruchomych, zdecydowanie przesuwając finanse na prace zabezpieczające, ratownicze i konserwatorskie. Uzasadnieniem dla takiej postawy jest fakt, że warunki atmosferyczne w naszym klimacie dokonują niejednokrotnie nieodwracalnych zniszczeń.

V. Partnerzy ponadregionalni

Zabytki Podkarpacia reprezentują wszystkie okresy i style; niejednokrotnie występują w zespołach architektonicznych, które rozciągają się poza

obszar dzisiejszego województwa. Tworzą w ten sposób naturalny ciąg budownictwa, architektury i sztuki biegnący przez Karpaty. Jest to ponadregionalne dziedzictwo kulturowe, które umożliwia nam poszukiwanie partnerów poza regionem Podkarpacia; tym samym daje to możliwość starań o euroregionalne i unijne środki finansowe. W związku z tym od początku założenia Euroregionu Karpaty pracowano nad wytyczeniem tematycznych szlaków kulturowych, które pokrótce można scharakteryzować następująco:

1. Karpacki Szlak Architektury Drewnianej,
2. Szlaki religijne Karpat,
3. Karpacki Szlak Etnograficzny,
4. Szlak Cmentarzy Wojennych w Karpatach,
5. Szlak dawnej kultury mieszczańskiej,
6. Szlak dawnej kultury magnackiej i szlacheckiej.

Zagadnienie to było wielokrotnie omawiane, m.in. na ogólnopolskim sympozjum naukowym *Obiekty sakralne i zabytki szansą rozwoju regionalnego na przykładzie Województwa Podkarpackiego*, które odbyło się w Leżajsku w dniach 22-23 lutego 2000 r.

VI. Mecenaty w regionie Podkarpacia

Przygraniczne położenie regionu Podkarpacia zadecydowało o jego zamożności w minionych wiekach, zwłaszcza pomiędzy XIV a XVII wiekiem; sprzyjało to bujnemu rozwojowi życia gospodarczego. W ślad za rozwojem gospodarki poszedł rozkwit kultury i sztuki. Powstało wiele miast, należących niegdyś do najbogatszych w kraju, a w związku z nimi rozwinęły się mecenaty:

a) mecenat lokalnej magnaterii i szlachty

Od początku XVI wieku historia regionu odnotowuje wzrost bogactwa magnaterii szlachty, a także dążenie do budowania wielkich zespołów pałacowo-ogrodowych. Przykładem takiej potęgi magnackiej są rody np. Krasickich (z siedzibą w Krasieczynie), Lubomirskich, Sieniawskich, Tarnowskich, Dzieduszyckich. Siedziby rodów służyły ze znakomitej architektury, będącej dziełem wybitnych architektów danej epoki; są to najlepsze przykłady założeń ogrodowo-pałacowych w polskiej architekturze nowożytnej. Trwający od pół wieku remont i prace konserwatorskie w zamku w Krasieczynie przywracają obiektowi utracone piękno i tworzą obraz jednego z najznakomitszych zamków manierystyczno-barokowych na terenie Polski. Po zakończeniu remontu zamek wraz z założeniem ogrodowo-parkowym należy zgłosić do rozpoczęcia procedury wpisania jako pomnik historii. Jest to jedno z najważniejszych zadań, które

będzie w przyszłości skutkowało systematycznymi rządowymi dotacjami finansowymi na stałe utrzymanie jego zabytkowych wartości.

W budownictwie dworskim należy dokonać szczegółowej lustracji i weryfikacji prowadzonych prac remontowych w obiektach dworskich. Ponadto należy opracować systemową ochronę budownictwa i architektury dworskiej, wspólnie z pracownikami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Są to jedne z najpilniejszych zadań w zakresie opieki zabytków dworskich, gdyż właściciele wielokrotnie lekceważą przyjęte na siebie obowiązki wynikające z aktu własności.

b) mecenat bogatego patrycjatu

Wraz z powstaniem i rozwojem miast, którym służyło przygraniczne położenie i związana z tym wymiana handlowa, zostały stworzone warunki do rozwoju architektury miejskiej i małomiasteczkowej, a także kultury i sztuki. Bogaty patrycjat był zainteresowany sprowadzaniem artystów i ich osiedlaniem się na stałe, dzięki czemu nastąpił napływ twórców z rozmaitych środowisk o różnorodnej proveniencji. W ten sposób wraz z rozkwitem gospodarczym nastąpił rozwój artystyczny regionu. Był to prawdziwy tygiel kultur o swoistym klimacie i religiach różnych wyznań, koegzystencji wielu narodowości: Polaków, Rusinów, Ormian, Żydów, Niemców. I właśnie ten wielokulturowy charakter Podkarpacia musi być zachowany! Wszelkie starania konserwatorskie oraz prace ratownicze muszą być ukierunkowane na zachowanie tego stanu rzeczy, zaś upowszechnianie tego bogactwa kultur podstawą rozwoju turystyki regionalnej i ponadregionalnej.

c) mecenat religijny różnych wyznań:

– kościoła katolickiego

Sakralne obiekty wyznania rzymsko-katolickiego reprezentują niemal wszystkie okresy stylistyczne, poczynając od relikwów wczesnopiastowskich. Wiele z kościołów i klasztorów jest już po pełnej konserwacji i odnowie, zaś spora część świątyń jest obecnie poddawana pracom remontowo-konserwatorskim. Prace te należy kontynuować we wszystkich obiektach kultu religijnego, łącznie z małymi, zabytkowymi kościołami parafialnymi. W porównaniu z zabytkową architekturą murowaną, zachowała się jedynie niewielka liczba kościołów drewnianych, będących dokumentem wiejskiego budownictwa sakralnego z drewna na Podkarpaciu. Należy otoczyć szczególną ochroną te drewniane obiekty sakralne, które stoją w parafiach obok kościołów murowanych, zbudowanych w nieodległej przeszłości. Powyższą uwagę należy odnieść także do drewnianych dzwonnicy przyko-

ścielnych, które są cennym dokumentem znajomości tego typu budownictwa przez lokalną społeczność Podkarpacia.

– cerkwi unickiej

W przypadku większości zabytków na terenie południowo-wschodniej Polski należących przed II wojną światową do Kościoła grekokatolickiego, po wyzwoleniu i zakończeniu zbrojnych walk z UPA zostały one zachowane dzięki przejściu ich przez Kościół rzymskokatolicki. Są to cerkwie murowane i drewniane. Po 1989 roku część z nich powróciła do Kościoła grekokatolickiego, a część nadal jest użytkowana przez Kościół rzymskokatolicki, kilka – przez Kościół prawosławny, zaś spora liczba cerkwi, w tym murowanych, niszczy bez użytkownika – według szacunków z 2005 roku na terenie południowo-wschodniej Polski aż 38 cerkwi nie jest użytkowana w celach kultowych i niszczy, a 7 z nich popadło w ruinę (m.in. na terenie ziemi lubaczowskiej). Należy opracować systemową ochronę budownictwa i architektury cerkiewnej wspólnie z pracownikami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jest to zadanie pilne, gdyż spora liczba obiektów niszczy, choć objęta jest wpisem do rejestru zabytków. W trybie natychmiastowym należy podjąć prace ratownicze i zabezpieczające.

– cerkwi prawosławnej

W 1948 roku autokefalię polskiego Kościoła prawosławnego zatwierdził Patriarchat Moskiewski. Od 1991 roku status Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego reguluje ustawa sejmowa, która umożliwia m.in. działalność Prawosławnego Ordynariatu Wojska Polskiego, katechizację młodzieży w szkołach. Według szacunków z 2005 roku – 25 cerkwi na terenie południowo-wschodniej Polski jest użytkowana przez wyznawców prawosławia. Jednym z najstarszych obiektów architektury cerkiewnej na terenie Podkarpacia jest późnogotycka cerkiew obronna w Posadzie Rybotyckiej (XV/XVI w.), obecnie zarządzana jako oddział Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej.

– religii i kultury żydowskiej

Z przełomu XIX i XX wieku pochodzą synagogi żydowskie, które do wybuchu II wojny światowej pełniły ważną funkcję społeczno-polityczną, były też ośrodkiem życia kulturalnego i kultowego Żydów. Żadna z zachowanych synagog nie pełni dziś funkcji kultowych, zaś część z nich nie jest wcale użytkowana; synagogi, które posiadają użytkowników, są w zdecydowanie lepszym stanie technicznym, gdyż zostały zaadaptowane do innych celów. Jedynym ratunkiem dla tych obiektów, które popadają w ruinę, jest poszukiwanie użytkowników, a następnie przystosowanie ich do nowej funkcji z zachowaniem charakterystycznych cech

zabytku. Jest to trudny dialog, ale innym wyjściem są jedynie prace ratownicze i zabezpieczające w opuszczonych i nieużytkowanych synagogach.

d) sanktuaria pielgrzymkowe

Zorganizowane w dniach 22–23 lutego 2000 roku sympozjum naukowe na temat *Obiekty sakralne i zabytki szansą rozwoju regionalnego na przykładzie Województwa Podkarpackiego* należało do ważnych wydarzeń naukowych, gdyż omówiono wówczas bardzo istotny problem turystyki pielgrzymkowej jako znakomitego przykładu rozwijania ruchu turystycznego w połączeniu ze stałym podążaniem pielgrzymów do sanktuariów Podkarpacia wielokrotnie w ciągu każdego roku. Taki trend rozwoju krajobrazu kulturowego Podkarpacia należy szczególnie popierać z uwagi na wychowanie młodzieży w duchu kultu religijnego i poszanowaniu wartości chrześcijańskich, zaś stałym dofinansowywaniem wspierać konserwację, ochronę i rozwój sanktuariów pielgrzymkowych: w Leżajsku, w Kalwarii Pałacowskiej, Starej Wsi, Jarosławiu, Wielkich Oczach, Jodłówce, Borku Starym oraz innych miejscach kultu maryjnego. Trzeba zaznaczyć, że pomimo dewastacji i trudów z lat rozbiorów Polski oraz spustoszeń po I i II wojnie światowej udało się na Podkarpaciu zachować duży zespół sanktuariów pielgrzymkowych, dlatego też sanktuaria należą do grupy obiektów objętych szczególną ochroną konserwatorską. Zadania te należy kontynuować we wszystkich kolejnych latach.

2. Założenia urbanistyczne

- zabudowa staromiejska dużych zespołów miejskich:
Przemysł, Krosno, Jarosław, Przeworsk, Rzeszów
- zabudowa małomiasteczkowa:
Tyczyn, Dukla, Fryszak, Czudec, Łańcut, Strzyżów, Dynów, Dubiecko, Lesko, Ropczyce
- unikatowa zabudowa drewniana:
Pałac, Pruchnik, Mrzygłód i in.
- inżynierska architektura przemysłowa – w tym elementy żeliwne mostów, zapór na rzekach itd.
- architektura socrealizmu, w tym przemysłowa.

3. Zespoły przemysłowe, budowle i budynki związane z rozwojem gospodarczym, a także rozwojem administracji:

- budynki użyteczności publicznej,
- budynki gospodarcze,
- budynki przemysłowe.

Są one ciekawe ze względu na rozwój przemysłowy, gospodarczy i administracyjny regionu. Ze wszech miar obiekty te powinny być wpisane do rejestru zabytków, a te, które nie są – powinny w najbliższym czasie znaleźć swoje miejsce w rejestrze zabytków. Niedopatrzania, zwykle wynikające z przekonania, że są to zabytki do zadbania „na dalszym planie”, powodują skutki nieodwracalne, czego w ostatnich latach byliśmy wiele razy świadkami.

4. Budownictwo obronne

- nowożytnie budownictwo obronne,
- fortyfikacje „Twierdzy Przemyśl” – został zarejestrowany Związek Gmin Fortecznych,
- powojenne budownictwo wojskowe.

5. Parki i ogrody wraz z zabytkowymi bramami, kordegardami, ogrodzeniami, mostkami wewnątrz parków, pawilonami, altanami

Należy przeprowadzić pełną inwentaryzację założeń ogrodowo-parkowych, a także wykonać aktualizację dotychczas opracowanych dokumentacji, nanosząc aktualny stan zachowania zabytkowego drzewostanu. Podstawą prawną są przepisy:

- ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. Nr 92, poz. 880 z późniejszymi zmianami).
- W celu wykonania prac inwentaryzacyjnych należy zawrzeć porozumienia z Wydziałami Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej i Politechniki Wrocławskiej.

6. Architektura miasteczek uzdrowiskowych: Iwonicz Zdrój, Romanów Zdrój

7. Budowle

- cmentarze cywilne i wojskowe,
- zabudowania historycznej linii kolejowej Kraków – Wiedeń, galicyjskie dworce kolejowe,
- kolejka wąskotorowa Przeworsk – Dynów.

8. Miasta Pomniki Historii: Leżajsk, Łańcut

- Bazylika i klasztor oo. Bernardynów w Leżajsku uznana została za pomnik historii;

wymaga stałej dbałości i dalszych nakładów finansowych.

- Muzeum – Zamek w Łańcutie jest uznane jako pomnik historii; wymaga otoczenia go szczególną opieką i popierania wszelkich inicjatyw związanych z przywracaniem obiektowi dawnej świetności. Należy popierać wszelkie inicjatywy odnowy, takie jak np. „Rewitalizacja zabytkowych budynków Maneżu, Kasyna i Storczykarni” (OR-KA). Projekt zrealizowano przy udziale środków finansowych EOG (Europejskiego Obszaru Gospodarczego) przywraca dawną funkcję obiektu i eksponuje jego zabytkowy charakter.

9. Relikty, rezerwy archeologiczne, kurhany

Zadania te należy kontrolować dotychczas prowadzoną metodą badań Archeologicznego Zdjęcia Polski, które zmierzają do pełnego rozpoznania śladów prehistorycznego i historycznego osadnictwa kulturowego. Środki na ten cel były ujęte także w planie budżetowym na rok 2008.

Podsumowując powyższe zamierzenia pragnę zaznaczyć, że celem tych działań jest prawna i konserwatorska ochrona wskazanych zasobów zabytkowych, jako unikalnego dziedzictwa kulturowego w Polsce i w Europie. W niniejszym opracowaniu starałam się wykazać, że fakt istnienia wielokulturowych osad i miast, założeń urbanistycznych i ruralistycznych świadczy o rozwiniętych kontaktach Polski z państwami europejskimi i wymaga szczególnej ochrony ze względu na swoje bogactwo. Były to cenne tereny o dużym znaczeniu strategicznym, choć niejednokrotnie stanowiły przedmiot sporów pomiędzy ościennymi państwami.

Ponadto moim celem było zebranie i przekazanie w czytelnej formie określonej wiedzy na temat zamierzeń i planowanych działań w zakresie ochrony konserwatorskiej poszczególnych zabytków ruchomych, nieruchomych i archeologicznych. Chciałam także dowiedzieć, że jest to ostatni moment, aby podjąć zdecydowane działania w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, aby nie doszło do degeneracji dziedzictwa kulturowego.

Streszczenie

Województwo podkarpackie powstało w 1999 roku, jako jedno z 16 województw, poprzez scalenie ziem dawnego województwa rzeszowskiego sprzed 1975 roku, będącego efektem regulacji granic po II wojnie światowej.

Z uwagi na przygraniczne położenie województwa, Podkarpacie posiada wiele walorów odmiennych od pozostałych terenów naszego kraju, które charakteryzują się wielokulturowością. Wszystkie aspekty zachowanego dziedzictwa kulturowego wykazują, że należy uznać turystykę za jedną z zasadniczych perspektyw rozwoju gospodarczego województwa podkarpackiego. Doniosła rola turystyki jako podstawowego czynnika wzrostu gospodarczego na Podkarpaciu została odnotowana w *Strategii rozwoju województwa podkarpackiego*. Stwarza to bardzo istotną perspektywę dla ochrony dziedzictwa kulturowego wespół z rozwojem turystyki regionu, poprzez znajdowanie nowej funkcji dla wielu zabytkowych obiektów, a tym samym nowego użytkownika, który pomógłby zapewnić odnowę zabytków, wpisując w atrakcje turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym: założenia archeologiczne, urbanistyczne i ruralistyczne, budynki użyteczności publicznej, świątynie różnych wyznań, budownictwo obronne, fortyfikacje. Planowanie strategiczne daje zapewnienie kontynuacji wieloetapowych przedsięwzięć związanych z rewitalizacją miast, poprzez uwzględnienie obiektów chronionych w podkarpackim rejestrze zabytków, a także w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego poszczególnych gmin.

Celem tych działań jest prawna i konserwatorska ochrona podkarpackich zasobów zabytkowych, jako unikalnego dziedzictwa kulturowego w Polsce i w Europie.

Abstract

Podkarpackie Voivodeship was created in 1999, as one of the 16 voivodeships, by joining the lands of the former Rzeszów Voivodeship from before 1975 which was the result of border regulations after World War II.

Because of its borderland location, Podkarpackie Voivodeship is endowed with numerous unique attractions, not encountered in other regions of our country which possess multicultural character. All aspects of the preserved cultural heritage indicate that tourism should be regarded as one of the essential prospects for the economic development of the Podkarpackie Voivodeship. The significant role of tourism as the basic factor of economic growth in Podkarpacie was duly noted in *Strategia rozwoju województwa podkarpackiego (The Strategy of the Podkarpackie Voivodeship Development)*. It creates very advantageous conditions for protection of cultural heritage, as well as for the development of tourism in the region, through finding new functions for numerous historic objects, and simultaneously new users who could help to ensure monument restoration by entering the following on the list of tourist attraction of more than regional significance: archaeological, urban and rural layouts, public buildings, temples of various religions, defensive structures and fortifications. Strategic planning ensures the continuation of multi-phase enterprises associated with revitalising cities by listing protected objects in the Podkarpackie landmark register, and also by considering them in the local plans of spatial development of individual districts.

The aim of all these activities is both legal and conservation protection of landmark resources in Podkarpacie, which constitute unique cultural heritage in Poland and in Europe.

Od redakcji

Dr hist. sztuki Grażyna Stojak w drodze konkursu (wrzesień 2008) została wybrana Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na Podkarpaciu.

An art historian, Grażyna Stojak PhD, was appointed the Podkarpackie Voivodeship Landmark Conservator (September 2008) by open competition.